

УДК 94(477.51)"1989"

Л. В. Кательницька

Вибори до Верховної Ради СРСР 1989 р. на Чернігівщині: особливості та характерні риси

У статті розглянуто перебіг виборчої кампанії 1989 р. до Верховної Ради СРСР на Чернігівщині. Виокремлено найважливіші особливості підготовки та проведення цих виборів на території досліджуваної області.

Ключові слова: виборча кампанія, КПУ, Чернігівщина.

В статье был рассмотрен ход избирательной кампании 1989 г. в Верховный Совет СССР на Черниговщине. Выделены важнейшие особенности подготовки и проведения этих выборов на территории исследуемой области.

Ключевые слова: избирательная кампания, КПУ, Черниговщина.

The article states the election campaign course in 1989 to the Supreme Soviet of the USSR in Chernihivschyna. There are determined the most important features of the preparation and holding of the elections on the territory of the region of interest.

Key words: electoral campaign, CPU, Chernihivschyna.

У 1989 р. в Радянському Союзі були проведені перші здебільшого альтернативні та конкурентні вибори до Верховної Ради СРСР. Вони відіграли вагомий роль у суспільно-політичному житті як УРСР загалом, так і окремих її областей, стали одним із факторів, що сприяли радикалізації настроїв населення, розгортанню демократичного руху та консолідації опозиції. Але, незважаючи на помітне значення виборчої кампанії 1989 р., специфіка її проведення на Чернігівщині не стала окремим предметом дослідження, тому ця тема залишається актуальною.

Вибори народних депутатів СРСР 1989 р. у контексті вивчення комплексу суспільно-політичних трансформаційних процесів, що відбувалися в період перебудови, були проаналізовані в наукових доробках таких учених, як Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко [2], О. Д. Бойко [3], О. В. Гарань [5], В. М. Литвин [11], М. Маля [12], В. С. Небоженко [13] та ін.

Джерельну базу статті склали матеріали періодичної преси республіканського й обласного рівнів, документи Центрального

державного архіву громадських об'єднань України та Державного архіву Чернігівської області.

Мета даного дослідження – висвітлити перебіг виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР 1989 р. на Чернігівщині та з'ясувати її особливості.

Наприкінці 1988 р. був прийнятий Закон СРСР "Про вибори народних депутатів СРСР", відповідно до якого створювалися умови для висування на одне місце необмеженої кількості кандидатів. Крім того, вказаний закон мав такі визначальні особливості, що не дали змогу кваліфікувати його як по-справжньому демократичний:

- одна третина народних депутатів СРСР обиралася від громадських організацій – КПРС, профспілок, кооперативів, комсомолу, жіночих рад, об'єднань ветеранів війни і праці, наукових працівників та інших організацій;

- могли проводитися окружні передвиборні збори, які приймали остаточне рішення про представлення кандидатів у депутати для реєстрації [16];

- передбачалася дворівнева парламентська система "у вигляді З'їзду народних депутатів СРСР і сформованої з його складу таємним голосуванням постійно діючої Верховної Ради СРСР" [2, с. 60].

Було розроблено календарний план організаційних заходів з підготовки і проведення на Чернігівщині виборів народних депутатів СРСР від національно-територіального та територіальних округів. Вказувалися 32 заходи та терміни їх реалізації. Зокрема, передбачалося: не пізніше 14 грудня 1989 р. – утворити територіальні виборчі комісії; 26 грудня 1988 р. – 24 січня 1989 р. – організувати проведення зборів з висунення кандидатів у народні депутати СРСР; 25 січня – 22 лютого 1989 рр. – організувати окружні передвиборні збори; 25 січня – 23 лютого – провести реєстрацію кандидатів по виборчих округах; 26 січня – 24 березня – організувати проведення зборів виборців для зустрічей з кандидатами у народні депутати СРСР [8, арк. 4–5]; не пізніше 29 січня – зареєструвати кандидатів у депутати від громадських організацій; 10 березня – представити списки виборців для загального ознайомлення; 6–23 березня – провести вибори народних депутатів від громадських організацій [14, с. 2] та ін. Вибори по територіальних і національно-територіальних виборчих округах мали відбутися 26 березня 1989 р.

В області утворили 4 територіальних та 1 національно-територіальний виборчі округи, від яких було зареєстровано 10 кандидатів

у народні депутати СРСР. Спочатку трудові колективи висунули 15 кандидатів. Але один з них взяв самовідвід, а троє не отримали підтримки на окружних передвиборних зборах [4, с. 2].

У Чернігівському та Ніжинському територіальному округах, де "було висунуто, відповідно, 4 і 5 кандидатур, за рішенням окружних виборчих комісій проведені окружні передвиборні збори, які прийняли рішення рекомендувати для реєстрації по Чернігівському округу 3 кандидатури і по Ніжинському – 2" [19, арк. 265]. З приводу підготовки та проведення окружних передвиборних зборів у Чернігові на адресу Центральної виборчої комісії надходили листи від Ю. І. Ярини, А. А. Карнабеди, І. М. Єрмакова [7, арк. 51]. Вони повідомляли про те, що передвиборча боротьба "не всюди ведеться коректно" [7, арк. 134].

По Чернігівському територіальному виборчому округу кандидатами у народні депутати СРСР було зареєстровано таких осіб, як М. П. Бутко, В. М. Насінник, Г. І. Онищенко; по Ніжинському – О. І. Калініченко, С. В. Смирнова; по Прилуцькому – Б. В. Громов; по Сосницькому – Л. І. Палажченко, А. М. Якименко. По Чернігівському національно-територіальному виборчому округу зареєстрували А. М. Бесараба та В. І. Шевченка [9, арк. 1–10]. Особливістю цієї виборчої кампанії є те, що в більшості випадків на одне місце висувалося декілька кандидатів. Крім того, один кандидат був зареєстрований від кооперативно-колгоспної організації.

З 26 січня по 24 березня відбувалися зустрічі претендентів у народні депутати з виборцями. У даному випадку провідним стало положення ст. 45 нового Закону СРСР "Про вибори народних депутатів СРСР", відповідно до якого "кандидат у народні депутати СРСР виступає з програмою своєї майбутньої діяльності. Програма кандидата в депутати не повинна суперечити Конституції СРСР, радянським законам" [16].

Аналіз передвиборчих програм кандидатів у депутати показує, що в кожній з них так чи інакше акцентувалася увага на необхідності поглиблення перебудовчих процесів, вирішенні продовольчої проблеми, прискоренні темпів будівництва житла, покращенні екологічної ситуації. Характерно, що населення Чернігівщини зацікавлено обговорювало передвиборчі програми кандидатів, висловлювало пропозиції та давало накази.

Намагаючись контролювати ситуацію, Чернігівський обком КПУ в рамках виборчої кампанії проводив інструктивні наради з партійним активом. Крім того, в осередки передвиборчої масово-політич-

ної роботи були перетворені 11 агітаційно-пропагандистських центрів, які знаходилися в м. Чернігові, більше тисячі будинків, кімнат виборців, клубів, агітпунктів у містах і селах області [19, арк. 267]. Але в організації агітаційної роботи проявлялися недоліки, про які велася розмова на розширеному засіданні бюро обкому партії 14 квітня 1989 р. Зокрема, зазначалося, що в ході підготовки до виборів партійним організаціям не вистачало оперативної реакції, чіткості оцінок, зваженої й водночас "безкомпромісної, наступальної позиції. Шаблонно, без душі, по старинці партійні комітети вели агітаційно-пропагандистську роботу. Як і раніше працювали загальом, замість того, щоб боротися за кожну людину... Окремі члени обкому відсиділися "в окопах" передвиборчої боротьби" [1, с. 1].

Характерно, що під час виборчої кампанії на Чернігівщині протистояння влади та опозиції не набуло значного розмаху. Але в цей час помітно поживав свою діяльність "Ініціативний комітет демократичного руху прихильників перебудови". Представники цієї організації брали участь у зустрічах виборців з кандидатами в народні депутати та ставили їм запитання провокаційного характеру. Напередодні виборів вони відвідали низку районів Чернігівщини з метою дискредитувати кандидатів, проводили агітацію на автостанціях, вокзалах, поширювали різні листівки та заклики, в яких негативно характеризувалася комуністична система [19, арк. 268]. Траплялися випадки, коли зривали плакати з біографіями кандидатів у депутати [7, арк. 48].

На Чернігівщині здебільшого на належному рівні проводилася робота з підготовки до виборів народних депутатів СРСР, але виявлялися й окремі недоліки. Наприклад, перевірка, яка проводилася в Ніжині та Ніжинському районі показала, що "хід передвиборчої кампанії недостатньо глибоко висвітлюється у місцевій пресі та по радіомовленню" [8, арк. 59]. В м. Чернігові не використовувалися права, надані Законом СРСР "Про вибори народних депутатів СРСР" "щодо висунення представників до складу дільничних виборчих комісій органами громадської самодіяльності населення, зборами виборців за місцем проживання" [8, арк. 75].

Окружна виборча комісія по виборах народних депутатів СРСР Чернігівського національно-територіального виборчого округу № 63 вказувала, що станом на 9 березня 1989 р. в Чернігові не було забезпечено достатнього рівня гласності під час проведення передвиборчої кампанії. Значна кількість виборців "ще не знають, хто висунутий кандидатами в депутати". А на виборчих дільницях № 11,

37, 46 в день перевірки не було в наявності листівок з інформацією про кандидатів у депутати [8, арк. 75].

У другій половині березня 1989 р. обком Компартії України на- правляв до міськкомів та райкомів партії записку "Про роботу напе- редодні і в день виборів народних депутатів СРСР", в якій вказува- лося, що виконками місцевих Рад та окружні виборчі комісії мають забезпечувати готовність дільниць до проведення процесу голосу- вання [6, арк. 12].

26 березня відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. Варто зауважити, що в цей день в обкомі Компартії України працювала оперативна група, очолювана другим секретарем П. О. Мисником. У міськкомах і райкомах партії на чолі оперативних груп були секре- тарі міськкомів та райкомів. Зв'язок з партійними комітетами здій- снювала з 7.00 до 20.00 годин робоча група відділу організаційно- партійної і кадрової роботи обкому партії [6, арк. 13].

Випадків агітації чи бойкоту на виборчих дільницях не було виявлено. Але траплялися окремі факти, які свідчили про недовіру населення до Комуністичної партії. Зокрема, в м. Городня на вибор- чій дільниці воєнної частини прапорщики, офіцери та члени їхніх сімей демонстративно викреслювали із бюлетенів прізвище першо- го секретаря обкому КПУ [18, арк. 30]. Від голосування відмовився Л. Лук'яненко, мотивуючи даний вчинок недемократичністю Закону. Саме він склав та поширив запитальник до кандидата в народні депутати [19, арк. 269].

На Чернігівщині у голосуванні взяло участь більше 1 млн виборців (приблизно 97,6 % внесених до списків). Цього дня по територіальних та національно-територіальному виборчих округах обрали 4 депутатів, а саме: О. І. Калініченка, Б. В. Громова, А. М. Якименка та В. І. Шевченка. По Чернігівському територіаль- ному виборчому округу № 540 жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців [17, с. 3]. На 2 квітня призначили пов- торне голосування, на якому народним депутатом СРСР обрали В. М. Насінника [7, арк. 65].

Загалом, на Чернігівщині обрано 6 народних депутатів СРСР (один представляв громадську організацію), серед яких було двоє механізаторів, двоє голів колгоспів, військовослужбовець і дояр. Хоча за даними останнього перепису населення міст становило 53 % від загальної чисельності жителів області, народним депута- том не став жоден міський мешканець. Подібна ситуація склалася і з представництвом жінок [15, с. 2].

Усі обрані від Чернігівської області депутати були комуністами. Але серед кандидатів, які не отримали потрібної кількості голосів, опинився перший секретар обкому партії Л. І. Палажченко. Це було ще одним тривожним сигналом для КПУ та свідченням втрати довіри виборців до деяких представників партійної номенклатури. Стало помітно, що КПУ не змогла адекватно оцінити політичну ситуацію і поступово почала втрачати домінуючу роль у суспільстві. Як вказував О. Д. Бойко, "виборча кампанія засвідчила певну дезорієнтацію, інертність та стереотипність мислення партійного апарату" [3, с. 98].

На думку В. С. Небоженка, головною рисою виборів народних депутатів 1989 р. було те, що "вперше за багато років радянські люди брали участь не в імітації виборів, не в демонстрації показної соціально-політичної єдності", а здійснювали певний вплив на хід подій [13, с. 33].

Характеризуючи виборчу кампанію 1989 р., М. Маля справедливо вказував, що вона ознаменувала "вирішальний і поворотний момент доби Горбачова, момент переходу від реструктуризації комунізму до його активного розпаду" [12, с. 477]. Але, водночас, учений зазначав, що "вибори проводилися не на основі загального виборчого права, а на основі складної системи, що нагадувала старий режим і мала на меті зменшити ефект демократії" [12, с. 478].

Загалом, на нашу думку, виборча кампанія 1989 р. мала такі визначальні особливості, які були притаманні як для УРСР, так і для Чернігівщини:

1. Висунення претендентів у народні депутати в більшості випадків проходило на альтернативній основі, при цьому кандидатури обговорювалися виборцями. Але часом траплялися випадки "зайвої заорганізованості й формалізму", особливо на першому етапі проведення даної кампанії.

2. Збільшилася кількість кандидатів (порівняно з попередніми виборами, які відбувалися в СРСР).

3. Громадськість мала змогу ознайомитися не лише з анкетними даними того чи іншого претендента, але й безпосередньо поспілкуватися з ним, обговорити передвиборчу програму.

4. З'явилася законна можливість висловлювати погляди, відмінні від офіційно схвалених Комуністичною партією, що сприяло політизації населення. Воно побачило, що може впливати на процеси, які відбувалися в суспільстві. Але свобода агітації ще не була повною.

5. Під час виборчого процесу 1989 р. КПУ практично вперше зіткнулася з опозицією. У червні 1989 р. Л. І. Палажченко з цього приводу вказував, що "різного роду самозвані групи підтримки, їх емісари діяли іноді гнучкіше і продуманіше, ніж наш актив. Вони використали існуючі труднощі, коливання громадської думки" [15, с. 2].

6. Вибори виявили багато нових політичних лідерів, у тому числі з представників КПУ. В той же час виборці не підтримали деяких кандидатів у народні депутати від консервативно налаштованої частини партійного апарату [10, с. 256].

Отже, з вищезазначеного можна зробити такі висновки: по-перше, Закон СРСР "Про вибори народних депутатів СРСР" мав ознаки, які свідчили про його не цілком демократичний характер та були на користь комуністичній владі. По-друге, на Чернігівщині КПУ проводила агітаційно-пропагандистську діяльність, яка не завжди була дієвою та активною. Крім того, організовувалися зустрічі кандидатів у народні депутати з виборцями, на яких відбувалося обговорення передвиборчих програм. По-третє, під час виборчої кампанії активізувалася діяльність демократичних сил області. Хоча перемогу здобула Комуністична партія, але було помітно, що вона поступово втрачала домінуючу роль у суспільстві. Виборча кампанія 1989 р. мала такі визначальні особливості: висунення претендентів у народні депутати в більшості випадків проходило на альтернативній основі, зросла кількість кандидатів, громадськість мала змогу безпосередньо поспілкуватися з ними та обговорити передвиборчу програму, КПУ практично вперше зіткнулася з опозицією, були виявлені нові політичні лідери тощо.

Література

1. Активно вирішувати конкретні справи: В обкомі Компартії України // Деснянська правда. – 1989. – 16 квітень (№ 74). – С. 1.
2. Алексєєв Ю. М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.) : навчальний посібник / Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К. : ЕксОб, 2000. – 296 с.
3. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.) : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К. : Кондор, 2004. – 357 с.
4. Вакуленко М. Що повинен знати виборець / М. Вакуленко // Деснянська правда. – 1989. – 4 березня (№ 44). – С. 2.
5. Гарань О. В. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України) / О. В. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – 200 с.

6. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. П-470, оп. 13, спр. 1941, 32 арк.
7. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 22, спр. 2, 144 арк.
8. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 22, спр. 13, 120 арк.
9. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 22, спр. 19, 10 арк.
10. Котляр М. Шляхами віків : довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К. : Україна, 1993. – 380 с.
11. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. Литвин ; Тернопільський НДІ "Проблеми людини". – К. : Абрис, 1994. – 495 с.
12. Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917–1991 рр. / М. Маля ; пер. з англ. А. Д. Гриценко, П. С. Насади, З. І. Клещенко, В. П. Павленка. – К. : Мегатайп, 2000. – 608 с.
13. Небоженко В. С. Вибори: сподівання і результати / В. С. Небоженко // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 8. – С. 32–34.
14. Орієнтири виборчої кампанії // Деснянська правда. – 1989. – 8 січня (№ 6). – С. 2.
15. Посилювати партійно-політичну роботу: Виступи учасників пленуму обкому Компартії України // Деснянська правда. – 1989. – 6 червня (№ 108). – С. 2.
16. Про вибори народних депутатів СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 1 грудня 1988 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v9855400-88>. – Назва з екрана.
17. Про результати виборів народних депутатів СРСР по територіальних і національно-територіальному виборчих округах Чернігівської області // Комсомольський гарт. – 1989. – 1 квітня (№ 14). – С. 3.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 32, спр. 2540, 208 арк.
19. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2541, 325 арк.